

“””””””””

Einheit und Vielfalt in der türkischen Welt, Materialien der 5. Deutschen Turkologenkonzferenz Universität Mainz, yay. Hendrik Boeschoten, Heidi Stein, *Turcologica* 69, 405 s., 2007, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden.

Kitabın editörleri olan H. Boeschoten ve H. Stein’in önsözde belirttikleri üzere, *Einheit und Vielfalt in der türkischen Welt*, 4-7 Ekim 2002 tarihleri arasında, Almanya’nın Mainz şehrinde bulunan Johannes Gutenberg Üniversitesi’nin düzenlenmiş olduğu *Beşinci Alman Türkologlar Konferansı*’nda sunulan 34 bildiri içermektedir. L. Johanson’un editörlüğünü yapmakta olduğu *Turcologica* dizisinin 69. kitabını oluşturan bu bildiriler ağırlıklı olarak filoloji, dilbilim ve edebiyat alanlarıyla ilgilidir.

L. Johanson’un, 2001 yılında kaybettiğimiz, karşılaştırmalı Türkolojinin en büyük isimlerinden biri olan J. Benzing’in yaşamını ve bilim anlayışını değerlendirdiği “Johannes Benzing und die vergleichende Turkologie” adlı yazısı dışında kalan 33 bildiri değerlendirilirken, filoloji ve dilbilimle ilgili olanlar seçilmeye çalışılmıştır.

Volker Rybatzki, “Turkic personal names in Middle Mongol Sources?”:

Rybatzki, yazısında, Moğolca onomastik araştırmalarında, Moğolca isimleri Türkçe kökenli olarak açıklama konusundaki yaygın eğilime şüpheyle yaklaşır ve önce birkaç ayrımın mutlaka yapılması gerektiğini belirtir: 1. Moğollarca kullanılan Türkçe isimler; 2. Türklerce kullanılan Türkçe isimler, 2a. Moğolca konuşulan çevrede yaşayan Türkler, 2b. Türkçe konuşulan çevrede yaşayan Türkler.

Rybatzki, Çin kültürü üzerindeki güçlü Orta Asya etkisi, 13. ve 14. yüzyıllarda Çin’in Moğolca isimlere kolayca adapte olması gibi durumları dikkate alarak, Türkçe adların her zaman Türkçe etnisiteyi göstermesi gerektiğini vurgular. Ayrıca, iki dillilik nedeniyle, Türkçe bir adın Moğolca bir biçim kazanabileceğini de belirtir: Tü. *altun*, Mo. *altan* vb. Rybatzki bunu, İng. *George*, Alm. *Georg*, İtal. *Giorgio*, Fin. *Yrjö* vb. durumlarla karşılaştırır. Rybatzki ayrıca, çeşitli kaynaklardan isimler toplayarak, bunları, Orta Moğolca metinlerde Türkçe isimlerin varlığını göstermek için kullanmayı bilimsel bulmadığını da belirtir.

Ona göre, doğru bir değerlendirme için, belli bir etnik grubun isimlerinin bütünlükleri içinde değerlendirilmesi gerekir. Rybatzki, yöntemle ilgili tüm bu değerlendirmelerden sonra, örnek bir uygulama olmak üzere, 2a-2b alt gruplarına ait

olduğunu düşündüğü *arslan* ve *qan* unvanlarını ele alır ve ilgili tüm metinleri tarayarak hangi dil çevresine ait olduklarını belirlemeye çalışır.

Klára Agyagási, “Mittelbulgarische Dialekte–mittelbulgarische Sprachzustand”:

Agyagási’nin de yazısının ilk bölümünde değindiği üzere, Orta Bulgarcanın, yani bugün yalnız Çuvaşça ile temsil edilen Volga Bulgarcasının birörnek bir dil olmadığı daha önce de pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş bir konudur. Agyagási kendi kanıtlarını öne sürmeden önce, farklı ağızların belirlenmesinde kullanılabilecek malzemenin elde edilebileceği üç kaynaktan söz eder: 1. Volga Bulgarcası ile yazılmış, 14. yüzyıldan kalma mezar yazıtları, 2. Volga bölgesinde konuşulan diğer dillerde bulunan Orta Bulgarca ödünç sözcükler, 3. Çuvaşçanın 18. ve 19. yüzyıla ait yazılı belgelerinde bulunan biçimlerin Orta Bulgarca rekonstrüksiyonları.

Agyagási, daha sonra bu malzemeyi kullanarak, Orta Bulgarca ünsüz ve ünlü sistemlerindeki varyantlaşmayı belirler. Şapkino’da bulunmuş, 1291 yılına ait bir mezar taşının iki ayrı yüzünde, İlk Türkçe *y-* sesinin *c-* ve (*palatal*) *ś* ile gösterilmiş olmasından yola çıkarak, bu yazıtın Volga Bulgarcasının iki ayrı diyalektini yansıttığını öne sürer. Agyagási, ünlü sistemindeki varyantlaşmayı kanıtlamak için Ana Permi ve Ana Votyak dillerindeki Volga Bulgarcası ödünç sözcüklerin ilk hece ünlülerini, Volga Bulgar mezar yazıtlarındaki ilk hece ünlüleri ile karşılaştırır. Agyagási, sonuç bölümünde, İlk Türkçe ünlü niceliğinin dikkate alınması durumunda, Volga Bulgarcasında üç ayrı diyalektin varlığından söz edilebileceği sonucuna varır.

Fikret Turan, “The Mamluks and their acceptance of Oghuz Turkic as a literary language: political maneuver or cultural aspiration?”:

Turan, yazısında, literatürde genellikle *Kıpçakçanın Oğuzcalaşması* olarak adlandırılan bir durumu yeni bir bakış açısıyla bir kez daha değerlendirir. Turan’a göre burada sözkonusu olan durum Oğuzcalaşma değil, dil değiştirmedir.

Turan’ göre, gerçekte, 14. yüzyılın başında her iki dil de konuşulup yazılıyor, bazen karışık olarak da kullanılıyorlardı. Ancak 14. yüzyılın başından itibaren Memluk ülkesinde Oğuzca eserler çoğalmaya başlamıştı. Turan’a göre, Oğuzca, yönetici sınıfın etnik yapısındaki değişikliklerin sonucunda Kıpçakçanın yerini almıştır. Yani Memluk ülkesi içinde yer alan Çerkez Memluklar (Burcî Memluklar), 14. yüzyılın sonunda saltanatı Kıpçaklardan, yani Bahrî Memluklardan aldıktan sonra Oğuzcayı Kıpçakçaya tercih etmişlerdir. Yazara göre bu kararın gerekçesi, Kıpçakları yönetimden uzaklaştırmaktır.

Abdurishid Yakup, “Vacu or Gaju? On a place name in an 18th century Uyghur document”:

Yakup, Ankara, Etnografya Müzesi’nde bulunan ve A. Temir tarafından 1951 ve 1961’de yayımlanmış olan iki Uygurca (Yeni Uygurca) metinde geçen bir yer adının hangi coğrafyayı gösterdiğini tartışır. 18. yüzyıl Uygurcasıyla yazılmış olan ve Turfan Uygurlarının 18. yüzyılın ilk yarısında kuzeybatı Çin’deki Guazhou’ya göçlerini anlatan bu metinler ağız özellikleri taşırlar.

Yakup, benzer metinlerin Qing hanedanına ait kaynaklarda da bulunduğunu, ancak Uygurların kendileri tarafından yazılmış belgelerin bu iki Ankara metniyle sınırlı olduğunu belirterek, belgelerin önemini vurgular.

Yakup, A. Temir’in okuduğu belgenin yeni bir yazıçevrimini ve İngilizceye çevirisini verir. Buna göre, Ankara metninde iki kez geçen ve A. Temir’in *Şbu Vacu* biçiminde okuduğu *W’JW* sözcüğünü *Gaju* olarak okur ve bu kelimenin *Guazhou* yer adının Turfan bölgesindeki telaffuzu olduğunu belirtir.

Yazar ayrıca, yer adının doğru okunmasının göçün yerini de göstermesi açısından çok önemli olduğunu belirtir.

Margerete I. Ersen-Rasch, “Ein paar Bemerkungen zum Genitiv im Türkischen”:

Yazar, makalesinde, ilgi durumunun ekli ve eksiz yapılarının Türkçedeki işlevleri üzerinde ayrıntılı olarak durur ve bunu yaparken de, kendisinin de belirttiği gibi L. Johanson’un 1977 yılında yayımlanmış olan “Bestimmtheit und Mitteilungsperspektive im türkischen Satz” (*ZDMG III: 2*) adlı makalesinde ortaya konulmuş olan ilkelerden hareket eder.

A. Vefa Akseki, “Zur Frage der Numeruskongruenz zwischen Subjekt und Prädikat im Türksichen”:

Özne ve yüklem arasında sayı açısından uyum/uyumsuzluğun tartışıldığı bu yazıda, Akseki bu uyum-uyumsuzluk konusunda, literatürdeki tartışmanın geniş bir özetini ve kullanılmış olan ölçütleri verir: *uyulması zorunlu olmayan yönerge, batı dillerinin etkisi, canlı-cansız, cansızın kişileştirilmesi, insan ve diğer canlılar, etken-edilgen, öznenin grup olarak algılanması, metin dilbilimi ve pragmatik vb.*

Akseki tüm bu ölçütleri sıraladıktan sonra, bu uyum/uyumsuzlukta dil tipolojisinin, kelime semantiğinin, sözdiziminin ve hepsinden önce de metin dilbilimsel etkenlerin önemli rol oynadığını belirtir.

Esin İleri, “Überlegungen zur Untersuchung der Verben auf +IA-mAk”:

Yazıda, Türkçenin en işlek addan eylem türeten eklerinden biri olan *+IA* art ve eş zamanlı bir yöntemle ele alınır ve bugünkü işlev ve kullanımları tüm yönleriyle ortaya konulmaya çalışılır.

Nurettin Demir, “Sprachkontakt in Nordzypern? Bemerkungen zu gebundenen Sätzen”:

Daha önce de çeşitli yazılarıyla Kıbrıs ağzının sesbilgisel, biçimbilgisel ve sözdizimsel özelliklerini incelemiş olan Demir, bu yazısında Kıbrıs ağzına özgü bağımlı cümle tiplerini değerlendirir. Yazı iki temel bölümden oluşmaktadır: İlkinde *ki*, *şu*, *o şu/o su* ve *hani* sözcüklerinin bağımlılaştırıcı öge olarak kullanıldığı cümle örnekleri ele alınır: *O gelin ki aldıñ hiş yaramaz; Benim arkadaşım şu beraberdik onu gördüm*, vb.

İkinci bölümde ise bitimli fiillerle yapılmış olan birleşik cümle yapıları değerlendirilir: *Çekdi kılıcı vursun; Çıkmazdı dışarı görsün gendini* vb.

Demir, yazısında, Kıbrıs ağzında Standart Türkçe tipi birleşik cümle örneklerinin de kullanıldığını (ör. *Biz geride galırdık gız seyretmeye* vb.), ancak Kıbrıs ağzı için tipik olanın yukarıdaki biçim olduğunu belirtir.

Hint-Avrupa tipi cümle bağımlılaştırmaya çok benzeyen bu tarz, Demir’e göre ilk bakışta Yunanca ile uzun ve yoğun bir ilişkinin sonucu gibi görünse de, dikkate alınması gereken diğer etkenler de vardır. Adadaki İngilizcenin varlığı, anayurttan tekrarlanan göçler vb.

Hans Nugteren, “Oghuz and non-Oghuz lexemes in Salar”:

Nugteren, yazısında, Türkçe konuşulan dünyanın güneydoğu kıyısında Oğuz alt grubuna ait tek dal olarak nitelediği Salarcanın sözvarlığını ele alır. Salarcanın, Oğuz grubundan ayrıldıktan sonra Oğuzca olmayan pek çok özellik kazandığını, hem diğer Türk dillerinden, hem de diğer dillerden alıntılar yaptığını belirten Nugteren, Salarcadaki Çağatayca, Kıpçakça ve Güney Sibiryalı alt katmanlara dikkat çeker.

Salarcanın sözvarlığını kaynakları açısından değerlendiren Nugteren, ilk gruba *nötr* (tanımlanamaz) dediği Türkçe sözcükleri yerleştirir. *al-*, *arka*, *ay* gibi sözcüklerin yer aldığı bu grup Nugteren’e göre özel bir katmanı göstermez ve en büyük gruptur. Diğer bir grup ise tipik Oğuzca sözcükleri içerir: *guşlux*, *seci* “serçe”, *sor-* “sormak” vb. Nugteren’in belirlediği, Oğuzca olmayan grupta ise *pişdi-* “yazmak”, *emes* “değil”, *yan-* “dönmek” gibi sözcükler yer alır.

Nugteren, sözvarlığının yanısıra, Salarcadaki Oğuzca olmayan sesbilgisel gelişmelere de dikkati çeker: ünsüz sonrası ve sözsonu *g* korunumu, *ñ* sesinin gelişimi, *y->n-* gelişimi, *-d-*, *-d* ünsüzlerinin *-y-*, *-y* dışındaki seslere değişmesi vb.

Nugteren, farklı alt gruplardan yapılmış ödünçlemeler veya farklı iç gelişmeler sonucunda Salarcanın sözvarlığında ortaya çıkan çift biçimler üzerinde de durur: *yaman~yemen<yaman; yumax~yimax<yumgak* vb.

Nugteren bu ayrıntılı değerlendirmelerden sonra ulaştığı sonuçları şöyle özetler: Salarca sözcüklerin en büyük bölümü hem genel hem de özel nitelikler taşıdıkları için şu ya da bu gruba dahil edilemezler. Büyük bir grup sözcük Oğuzca veya Çağatayca kökenli olarak sınıflandırılabilir. Kıpçakçayı hatırlatan birkaç sözcük Çağatayca yoluyla girmiş olmalıdır. Güney Sibiry Türkçesi olduğu öne sürülen özellikler karmaşıktır. Bunlar dağınık alıntılar olabilecekleri gibi, eski Uygurca kalıntılar olarak da açıklanabilirler. Bazı sözcüklerin yapısı, Salarca, Modern Uygurca ve Batı Yugurca arasında yakın bir bağlantı akla getirirse de bu üç farklı Türkçe alt grubun, paylaştıkları benzerliklere ve fonetik gelişmelere rağmen, aralarında yoğun bir ilişki bulunduğu dair yeterli kanıt yoktur.

Tooru Hayasi, “On the distribution of Eynu, a Modern Uyghur-based secret language spoken in South Xinjiang, China”:

Hayasi bu yazısında, bilimsel literatürde Eynu olarak adlandırılan ancak yerli Uygurların Abdal dediği ve Taklamakan çölünün güney kıyısında yaşayan insanların dilini ele alır. Ladstätter ve Tietze gibi araştırmacılara dayanarak, Eynu halkının kökeni konusunda kabul edilebilir bir teorenin henüz bulunmadığını öne süren Hayasi, önceki çalışmaları da belli köylerden toplanmış malzemeye dayalı olmaları ve farklı Eynu grupları arasındaki linguistik varyantları dikkate almamaları nedeniyle eleştirir.

Hayashi, Hinciang Sosyal Bilimler Akademisinin de desteğiyle, 1997’den beri yürütmekte olduğu saha çalışmalarıyla, farklı köylerden toplamış olduğu sözcükler üzerindeki fonetik farklılıklara odaklanır ve Eynu halkının bugünkü bölgelerine nasıl dağıldıklarına dair ip uçları bulmaya çalışır.

Hayashi, Şeyxil, Xeni, Tamighil ve Baş Qaçun köylerinden topladığı malzemeyi karşılaştırarak şu sonuçlara ulaşır (Xeni ve Tamighil’i Xoten adı altında birleştirir): Şeyxil, Xoten ve Qaçun ağızlarında fonetik, semantik ve leksik farklılıklar varsa da tam uyum gösteren örnekler de bulunmaktadır; Xoten ve Qaçun’un sözvarlığı, Şeyxil’den daha farklıdır; Xoten ve Qaçun’daki örneklerin büyük bir çoğunluğu daha fazla fonetik

farklılık gösterdiği halde, birkaç durumda Şeyxil'deki biçimler daha çok değişmiş görünür; Xoten ve Qaçun'daki malzeme anlamsal açıdan da Şeyxil'deki malzemedan daha fazla değişmiştir.

Buna göre; Eynu sözvarlığının büyük çoğunluğu bugün Qaçun ve Xoten'de yaşayan Eynuların diline Şeyxil'den daha önce girmiştir. Bu durum şu varsayımı da doğrular: Qaçun ve Xoten halkı, Xinjiang'da Şeyxil halkından daha uzun süredir bulunmaktadır. Sözlü geleneklerinde de zaten atalarının batıdan geldikleri anlatılmaktadır.

Mevlüt Gültekin, “Das Suffix -GAn im afghano-özbekischen Dialekt von Saripul”:

Saripul Afgan-Özbek diyalektindeki -GAn ekinin işlev ve kullanımlarının ele alındığı bu yazıda malzeme, Saripul doğumlu ve Türkiye’de eğitim görmüş iki kişi ve yazarın M. Asıf Yoldaş’la birlikte yayımlamış olduğu *Afganistan Özbekçesi Türkçe Sözlük*’ten (Ankara 2002) alınmıştır.

Gültekin önce -GAn ekinin tarihi Türk lehçelerindeki durumu ve bugünkü fonetik biçimlerini verir ve daha sonra Saripul’daki -gan/-gen, -qan/-ken biçimlerinin işlevlerini ele alır. Gültekin’in sözkonusu ekle ilgili belirlemeleri şöyle özetlenebilir:

Ekin palatal -gen/-ken biçimlerinin kullanımı daha yaygındır. Bitimli fiil ve sıfat-fiil işlevleri çok sık görülür. İsim türetme işlevine ise çok seyrek rastlanır: *qatken* “kuru”<*qat*- “kurumak” gibi.

Gültekin ayrıca -(I)yken kullanımının da Standart Özbekçe -(a)yātgan’ın kısa biçimi olduğunu düşünür ve bunu *geniş ve gelecek zaman partisipi* olarak adlandırır.

Gültekin’in dikkat çektiği işlevlerden biri de -GAn’ın iyelik ekleri ve *kel-*, *bol-* yardımcı fiilleriyle olan kullanımıdır: *ye-gen-im kemeydi* vb.

Mustafa Uğurlu, “Die „falschen Freunde“: ein Problem bei der Übersetzung zwischen den Türksprachen”:

Türk dilleri arasındaki aktarma sorunlarına daha önce de değinmiş olan Uğurlu, bu yazısında *tam eş değerlik* (ses, düz anlam, çağrışım, metin türüne uygunluk, kullanım şekli vb. açısından tam örtüşme), *kabul edilebilir eş değerlik* (bazı yönlerden örtüşme) ve *yalancı eş değerlik* (aynı kaynaktan gelen fakat kavram alanları eş değer olmayan sözcükler. Bu tip sözcüklerin kavram alanı hiç örtüşmeyebilir veya kısmen örtüşebilir) terimlerini açıkladıktan sonra, özellikle *yalancı eş değerlik*’in ne olduğunu örneklendirmeye çalışır.

Uğurlu yalancı eş değeriği açıklamak için Kazakça ve Türkçeden *besin almak*, *vücut organı* ve *yaşama mekanı* alanlarından üç kavramı seçerek karşılaştırır:

Kazakça *je-*, *iş-* = ~ ≠ Türkçe *ye-*, *iç-*

Kazakça *ayak* = ~ ≠ Türkçe *ayak*

Kazakça *üy* = ~ ≠ Türkçe *ev*

Uğurlu, bu üç sözcüğün kavram alanlarının kısmen örtüştüğünü, kısmen örtüşmediğini belirterek şunu vurgular: “Birlikte kullanılan sözcükler, var olan eş değeriği yok etmemekte, olmayan eş değeriği göz önüne sermektedir”. Uğurlu’nun vurguladığı bir diğer nokta, lehçeler arası aktarmada asıl özenin, *tam eş değer* görünen fakat *yalancı eş değer* olan bu sözcüklere gösterilmesi gerektiğidir.

Birsel Karakoç, “Ein Überblick über postverbale Konverbien im Nogaischen”:

Karakoç, Nogaycadaki *fiil+zarf-fiil eki+yardımcı fiil* tipindeki birleşik fiilleri incelemiş olduğu yazısında, önce bu yapının Türk dillerindeki tipolojisini ele alır, daha sonra da Nogaycadaki biçimsel kategorileri sınıflandırır. Karakoç, Nogayca yapıları önce *basit* ve *kompleks* olarak ikiye ayırır, sonra da kompleks olan yapıların kendi içinde üçe ayrıldığını belirler. Karakoç, bu teorik girişten sonra, Nogaycadaki - (A)*yatqanda*, -(A)*yatırganda*, -*Aturganda*, -(A)*yatqan zamanda*, -(A)*yatırgan zamanda*, -*A turıp*, -(A)*yatıp*, -(A)*yatırıp* ve -*A berip* yapılarının işlevlerini ayrıntılı olarak inceler.

İbrahim Ahmet Aydemir, “Zur aspektotemporalen Interpretation von Konverbien im Altai-Tuwinischen”:

Aydemir yazısında, L. Johanson’un 1971’de yayımlanmış olan *Aspekt im Türkischen* adlı çalışmasındaki temel ilke ve terimlerden yola çıkarak, Altay-Tuvacasındaki zarf-fiil yapılarını kılınış/görünüş açısından değerlendirir.

Emine Yılmaz